

Vaskenyéren.

(Gyallay Domokos történeti regénye.)

Megjelent a *Pásztortűz-Könyvtár* 9-ik kötetéül. Kiadta a *Minerva* r. t. Kolozsváron, 1926-ban. Ára füzve 65 lej.

Gyallay Domokos ugyancsak kezd rácsafolni arra a régi babonára, hogy „egy próféta se kedves a maga hazájában.“ Színes, meleg novelláinak megértő közönsége van ott is, ahol nem éppen divat arra esküdni, hogy a nemzeti hagyományok útján járni ma húsba és vérbe vágó kötelesség. Becsülete van az öregek közt s a különféle irodalmi hitvallások útvesszőit járó fiatalok is beeresztik maguk közé *házi székelynek*, mert jó az öreg a háznál. Szinte azt mondhatnám, hogy ő az a bizonyos híd, ahol még mindig találkozni lehet. A híd erről persze nem tehet. Most regényt írt. Az elsőt. Rólunk. A vaskenyér a mi kenyerünk első sorban, unitárius berkeké, a Pap Domokos legszűkebb hazájáé. Minket érdekelhet hát első sorban, hogy mi van benne. De drága a papiros, nem mondjuk el. A letejelezésnek semmi értelme sem volna a K. M. olvasóival szemben, akiket nem kell külön biztatni, hogy olvassák Pap Domokost, kivált ha eláruljuk, hogy a kritika már megállapította, hogy „könyve eseménye az erdélyi irodalomnak, de minden magyar szívet gyönyörködtető gyarapodása az egész magyar irodalomnak is.“ (Kéký. Lajos. *Pásztortűz*. 1927. 70 l.)

Nekünk, akik a Pap Domokos fejlődését a leginkább magunk előtt láthatjuk, egyebet kell elmondanunk. Régóta tudjuk, hogy a *nonum prematur in annum*-ot messze túlhaladó önfegyelmézésel és önkritikával készül ez az első regénye. Pap Domokosnak aligha van magánál jobb és szigorubb kritikusa. Az okos szóra is hallgat, mint aki tudja, hogy minden sikernek a titka bennünk van, abban, hogy az ember tanulja meg jól a leckéjét, mert ebben szédületes lehetőségek rejlenek. Hígyje el, hogy ebben vele teljesen egy véleményen vagyunk s ha kifogásolunk valamit, azért tesszük, mert a kezére aka-

runk játszani. Míg a regényt vártuk, két dologtól tartottunk. Egyik az, hogy történetet írva újra beleesik a Kölönte sípjának mondvaesinált, édeskés, olesó romantikájába. Örömmel kell megállapítanunk, hogy ebből a hangból egészen kiszeregett. A történeti multban is olyan fesztelenül otthonosan mozog, mint falusi történeteiben. Nem kell érzést és megindultságot affektálnia, minden ráhazudott romantikus cafrang nélkül meg tudja éreztetni a kor lelkét, azt a bizonyos történeti levegőt. Stílusában sincs meg már az a kissé félszeg tanáros kenetesség, az atyáskodás lelkiismeretes túltengése, mint régen, amikor paradés ünneplőbe nyalta ki kis csemetéit, gondosan körültagogatta s úgy eresztette útnak, okos intelmekkel: aztán jól viselkedjeteK, legénykéK, ne hozzatok szégyent a fejemre.

A második aggodalmunk abból a tapasztalati megfigyelésből fakadt, hogy jó novellisták igen ritka esetben lesznek jó regényírók, legalább eleintén, amíg bele nem jönnek. A regényben is novellát írnak, színes mozaikköveket, miket csak a történeti egymásmellettiség tart össze. Nincs meséjük és nincs hősiük. Hát ami ezt illeti, ha kissé pedánsan vesszük a dolgot, a Vaskenyér hőse, Miklós is inkább novella —, mint regényhős. Minden mozgékonyasága mellett is kissé vékonypénzü legényke regényhősnek. Az események viszik előre nem ő az eseményeket. Ami vele történik, mintha nem is a regényben történnék, az író is úgy bucsúzik el tőle, hogy „alakja köré később legendák szövődtek.“ Mintha azt mondaná, hogy ő csak a hiteles történetet mondta el. Hiszen igaz, hogy az életben is így van, csak visszük a batyut s nem tudjuk, hogy az olykor talán történelem is. De a regényben nem is az a fontos, hogy történelem-e vagy nem. Az a fontos, hogy van-e bennük valami drámai mag, amiből villámok szülehetnek, tragédiák mélyülhetnek el, emberi sorsok és törekvések om lanak össze fájdalmasan szép vanitatum vanitas-szá, vagy épülnek hitet és bizalmat őrző fellegvárrá. Ez a regény útja, célja, vagy geneisise. Hozzá megvolna minden alkalom és lehetőség. Pompás helyzetek és beállítas, húsból és vérből való alakok, ügyes és talpraesett fordulatok, kellő lelki analízis: a regényből mégis hiányzik valami. Mintha csak guzsalyasba járnának a legénykéK; ma ide, holnap oda, ma Judit, holnap

Anikó; de hogy miért Judit és miért éppen Anikó, az csak addig probléma, amíg egy-egy kerek novella nem kerekedik belőle: a magyarok *kutyakedve*, az „álomerdő, hát halálra gázolt a valóság“, vagy az a talán mindeniknél szebb „fátyolos bánat“ a Nyikó vidékén: „Tordátfalva ... szép árnyas temető, abban fekszik egy hidegszívű leány.“ Mennyi igaz poezis van ezekben a mesterkéletlenül egyszerű szavakban!

P. D. tudja, hogy a természetesség és egyszerűség a legnagyobb művészet a világon. Ez az ő legnagyobb érdeme ebben a titánkodó és mindenáron eredetieskedő világban. Öntudatosan kezeli a szordinot, nem erőlködik ereje fölött. Székely, anélkül, hogy izetlenül székelkednék, vagy pörére vetköznék, vagy dialektusban útnéznek. Ez a mesterkéletlen egyszerűség biztosítja számára rokonszenvünket. Mégis, vagy talán éppen ezért itt van az a bizonyos punctum saliens, ahol a próbatétel után megméretik, ahol vagy magasabbra lendül a művészete, vagy előbb-utóbb a közepszerűség sívó homokjában szikkad el. Nem tudom, még tudom-e értetni, mit akarok mondani, azért egy kicsit messze kezdem. Én úgy látom, hogy a művészet tulajdonképpen csak megvilágítási probléma, a láttatás, az érzékeltetés az illuziókeltés mesterfogásaiból áll s hogy minden esztétikai bölcsesség belefér ebbe a két kicsi szóba: láttass és éreztess. A természet azért a legnagyobb művész, mert neki van a legcsodálatosabb tolvajlámpása, a nap. Hozzá képest a Shakespeare villanásai is csak pislamecsvilág. Rousseau tanítványait, a naturalistákat, a P. D. természetességben utazó mestereit azért szeretjük, mert ők a naptól tanulták el a megvilágítás titkait. De vigyázzanak a naturalisták: a naptól lehet tanulni, de versenyezni vele oktalanság. A nagylelkűséget, a teljes obiectivitást és érdeknélküliséget, az abszolút egyszerűséget, mesterkéletlenséget és stilizálatlanságot mégis tán biznák a napra és a fényképezésekre. Az ő kis tolvajlámpáskájuk csak úgy veheti fel a versenyt a nappal, ha — hazudik, ha szebben és célszerűbben hazudik, mint az égi tolvajlámpa. (Ehhez az egyhez, a hazugsághoz, jobban értünk, mint a természet. Ha nem így volna, minden művészet becsukhatná a boltját.) S hogy hazudik szebben? Ha összpontosít, ha stilizál, ha nem öszinte, ha igazságtalan, ha protegal, ha taktikázik, ha úgy osztogatja a

fényt, mint Napoleon a katonát, a *döntő* helyre és perere koncentrálván. Nem is olyan egyszerű dolog hát az az egyszerűség. A természet lehet nagylelkű és igazságos, neki nincsenek kiválasztottjai, de a művészet ne nagylelkűsködjék. Huzza meg magát és huzza meg a maga határait. Legyen elfogult, legyenek hősei. Ambicionálja a szép hazugságot, eszményítsen. Legyen a dolgok és események élő lelkiismerete, a művészi gondviselés. Tudják is a Miklósok, miért járnak guzsalysba! Tőlük az is elég, ha eljárnak. A többit tartsa számon más. A művészet. A rejtett rugókat tőle kérjük számon. Ezzel fizeti meg érdeklődésünket. Stilizált emberek, stilizált rugók s rugókra járó stilizálatlan lüktetés. Ez a regény. Ezek s ezekhez hasonló megfigyelni valók bújnak meg az egyszerűség köpenyége alatt. Aki a naptól tanul, jó iskolába jár, a halhatatlan tüzet választotta mesterül. Hogy is mondja csak a torlai alispán, Szaniszló keresztapám: „Hej tűz, magyar tűz, mikor csapsz az égre!” Hát ezzel a tűzzel kell még jobban megbarátkoznia Gyallay Domokosnak, ha emelkedni akar.

Pálfi Márton.

Révész Imre élete. (1826—1881.) *Születésének századik évfordulóján egyedül Isten dicsőségére közrebocsátja a debreceni református egyház presbyteriuma. Debrecen. 1926. Irtá: Révész Imre.*

Debrecen már a XVI. század folyamán nagy jelentőségre emelkedett a protestánsizmus történetében. A kálvinizmus központi helye lett. Innen indult ki sokszor hódító útjára. Mélius Péter volt a főpapja. Nevezték kálvinista Rómának, magyar Genfnek s főpapját Péter pápának. Mindezek jellemzik Debrecen szellemét és lelki irányzatát. És Debrecen ezt a jelentőségét a múlt századig megőrizte. Sőt a múlt század 60-as és 70-es éveiben egész fogalomná lett. Jelentette a kálvini ortodoksziának utolsó várát, amelyben nem csak bátor és hősi védelmet talált a dogmátizmus, hanem merész nyilak is röp-pentek a mind nagyobb erővel előre nyomuló modern teológiai irányzat s evvel együtt az unitárizmus ellen is. Ennek az elszánt harcnak a feje és vezére volt *Révész Imre*, előbb bal-

mazujvárosi, majd szentesi s 1856-tól kezdve haláláig, debreceni lelkész.

Vajjon Debrecén hagyományai irányították-e kitünő lelkipásztorának a lelkét, vagy a lelkipásztor szelleme vezette Debrecént? Nagy kérdés, amelyre határozott feleletet adni nem tudunk. Annyit az előttünk fekvő 234 oldalas életrajzából, melyet *Révész Imre* jelenlegi debreceni lelkész, az egyházköztség megbízásából az unoka kegyeletétől vezetve, de mindig a helyes érzéssel bíró történettudós tárgyilagosságával írt, megállapíthatunk, hogy balmazujvárosi és szentesi prédikátor korában még a szabadelvű irányzatoknak hódolt s a modern teológia harcosaival tartott fenn baráti összekötést. Amidőn Debrecenbe megválasztották, az egyik történetíró tanár így üdvözölte: „Üdvözlégy újabbkorbeli Melius Péterre Debrecennek! ...“ És valóban a Melius szelleme ébredt föl Révészben, amely szellem erejétől vitetve, egy negyed századon keresztül Debrecén és Révész Imre egyet jelentettek.

Az a negyed század az örökös harc és küzdelem ideje volt, amely az elmélyedő tudományos munkára s maradandó alkotásokra hivatott lelkipásztor idejét és erejét nagy részben fölémésztette. Már debreceni papsága első éveiben a protestáns egyházak szabadságát megsemmisíteni célzó pápens elleni küzdelemben csillogtatja nagy történelmi tudását és egyházáért égő, törhetetlen lelkesedését. Ez a kitartó küzdelme összekötésbe hozta a nemzet legjobbjáival s egyben szinte páratlan népszerűséget szerzett számára. Ez a népszerűség sodorta a politika terére, amelyhez különben nem érzett hivatást magában. Rövid ideig tartó képviselősködéséről lemondott, hogy annál nagyobb erővel élhessen a tudománynak és egyházának. De ezáltal megingott korábbi népszerűsége is, ami viszont az ő bizalmát ingatta meg az emberekben.

Ezek után, a szorosán vett lelkipásztori munka mellett, három fronton folytat elszánt harcot, u. m. az egyházi iskolákért, az egyházi hitelvekért és az egyház alkotmányáért. Az elsőt illetőleg, határozott ellensége volt annak az Eötvöstől inaugurált liberális iskolapolitikának, amely az iskolák államosítását tűzte ki célul. Míg a protestánsok többsége — most már mondhatjuk, hogy túlzott optimizmussal — élén a Ballagi

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap-jával örömmel üdvözölte ezt az irányzatot, addig Révész a prótestántizmus veszedelmét látta benne s ezért kimélet nélkül fölvette a harcot ellene. E harc sikeresebb megvívása indította arra, hogy megvalósítsa egy korábbi tervét s megalapítsa a „Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező“ című folyóiratot, amely lap ebben és a későbbi harcokban annyira egybeforrott Révésszel és Debrecennel. Sajnos, az iskolakérdésben az újabb idők és előre beláthatatlan politikai áramlatok teljes mértékben igazolták Debrecen egykori nagy papjának álláspontját.

Másik fronton az egyházi hitelvekért harcolt. Bár maga nyíltan többször tiltakozott az ortodoksia vádja ellen, mégis írásaiban és cselekedeteiben a legtúlzóbb ortodoks irányzatnak volt a híve és képviselője az előre nyomuló modern irányzattal szemben. Így jutott kibékíthetetlen ellentétbe kora liberális gondolkozásu teológusaival, élén Ballagival és Kovács Alberttel. Így lett a Ballagi Prot. Egyh. és Isk. Lapja és a Révész Figyelmezője két ellentétes tábornak a harctere. Ezekben a harcokban Révész sebeket is kapott, de osztogatott is. Az ő ostromapásai sokszor az unitáriusok hátán is pattantak el. Különösen, amikor az oly szép remények között megindult Protestáns Irodalmi Társaság szabadelvű levegője az unitáriusoknak is kedvezni látszott. A Figyelmezőnek nem kis része van abban, hogy a magyar protestánsoknak ez a közös munkatere idő előtt megsemmisült. Ezek a harcok már nem sok babért s inkább ellenségeket teremtettek Révésznek.

Végül az egyházi alkotmányért folytatott harcában is éppen így szembehelyezkedett korának ama törekvéseivel, amelyek oda irányultak, hogy egy egységesen szervező és alkotmányozó egyetemes zsinat tartassék. Ennek a törekvésnek a megvalósulásában azoknak a diadalát látta volna, akik ellen az iskolák és hitelvek terén olyan elszánt harcot folytatott s ezért azt az általa úgynevezett „pesti“ irányt az egyházra nézve veszélyesnek ítélte. De végül belátva, hogy a kor szellemét fel nem tartóztathatja, a küzdelmet feladta s maga is megbékült annak a gondolatával, sőt tevékeny részt vett előkészítésében. Mikor aztán kilenc évi erős küzdelem után testi, lelki kimerültségére hivatkozva a Figyelmezőt beszünteti, szerkesztői végszavában rezignáltan állapítja meg: „Ret-

tenetes egyedüliségben állottam és az élet reám nézve végképen elborult.“

Mivel ilyenformán az új kor áramlatai ellen eredménytelenül harcolt, meghasonlott a világgal, meg az egyház vezetőivel a csöndes magánosságba vonult vissza, míg 1881. febr. 13-án meghalt. Vele egy nem mindennapi tudós és az Isten igéjének országos hírű szónoka szállt sírba. Koporsójára még ellenfelei is az elismerés koszorúját tették. Mi még ma is kérdezhetjük, hogy minő áldásos munkát végezhetett volna az az Istentől gazdagon megáldott tehetség, ha ereje legjavát nem meddő harcokban fecsérli el? A debreceni ref. egyházközség presbyteriuma elismerésre méltóan cselekedett, amidőn nemes gesztussal így is megörökítette egykori nagy papjának az emlékét. És az isteni gondviselésnek különös kegyelme nyilatkozott meg abban, hogy éppen utódja és unokája lehetett az a kiváló történettudós, aki a nagyapa tanulságos élete történetének szép és tárgyilagos megírásával együtt egy darab protestáns és magyar multat is föllevenített előttünk. Szerzőjének őszintén gratulálunk mindvégig tárgyilagos, a részletekben is jól tájékozott s vonzón megírt értékes munkájáért, melyet olvasóinknak is a legszívesebben figyelmükbe ajánlunk.

Vári Albert.

Németh Dezső, Németh Albert ny. székelyudvarhelyi pénzügyigazgató derék fia, ki az érettségi vizsga sikeres letétele után a mérnöki pályán a legszebb remények között indult el útjára, hirtelen és váratlanul a spanyol nátha áldozatává esett. Még föl sem száradtak a szülői szemekben a könnyek, amelyekkel egy másik szépreményü fiúk elhunytát siratják s ime máris újabb mély seb esett érzékeny szívükön. De a szülők mellett vesztés az unitárius egyház és az egész magyar társadalom, amelynek egy jövőbeli reményteljes oszlopa omlott porba. A gyászoló szülők fájdalomban igaz részvétellel osztozunk s a vigasztalást a jó Isten gyógyító kezéből kérjük és várjuk.

Özv. Schiller Jánosné szül. Konradt Jozefine életének 78-ik, özvegységének 12-ik évében 1927. évi február hó 11-én Kolozsvárt elhunyt. Balászfalván férje mellé helyezték örök nyugalomra. Az elhunytban Türkösy Sámuel, a kolozsvári egyházközség lelkes és buzgó kebli tanácsosa anyósát gyászolja.

Ürmösy Jenőné, Ürmösy Jenő ny. vasuti főfelügyelő áldott lelkü neje, hosszas szenvedés után 1927. február 10-én Kolozsvárt elhunyt. Halálát férje mellett nevelt leánya siratja. Emléke áldott, nyugalma legyen csendes!

Kovács Iluska, Kovács Lajos brassói lelkész 19 éves leánya, a budakeszi Erzsébet-szanatóriumban 1927. febr. 10-én meghalt. A leányálmok valóra váltak. A boldogság után epe-dő lélek megszabadult a földi romlandó sárháztól s elszállott oda, ahol örök tavasz virul. A könnyes szemekkel utána néző apának és testvéreknek azt üzeni vissza: Ne sirassatok engemet!

Derzsi Balogh Károly ny. kir. ítélő táblai bíró, élete 84-ik, boldog házassága 25-ik évében február 26-án Kolozsvárt hosszas szenvedés után elhunyt. Földi életében az igazságot osztogatta, most elment, hogy a saját igazságát vegye át a mennyei Atya kezéből. Nyugalma legyen csendes.